

Hoofdstuk 2

Jonge mensen en de toekomst

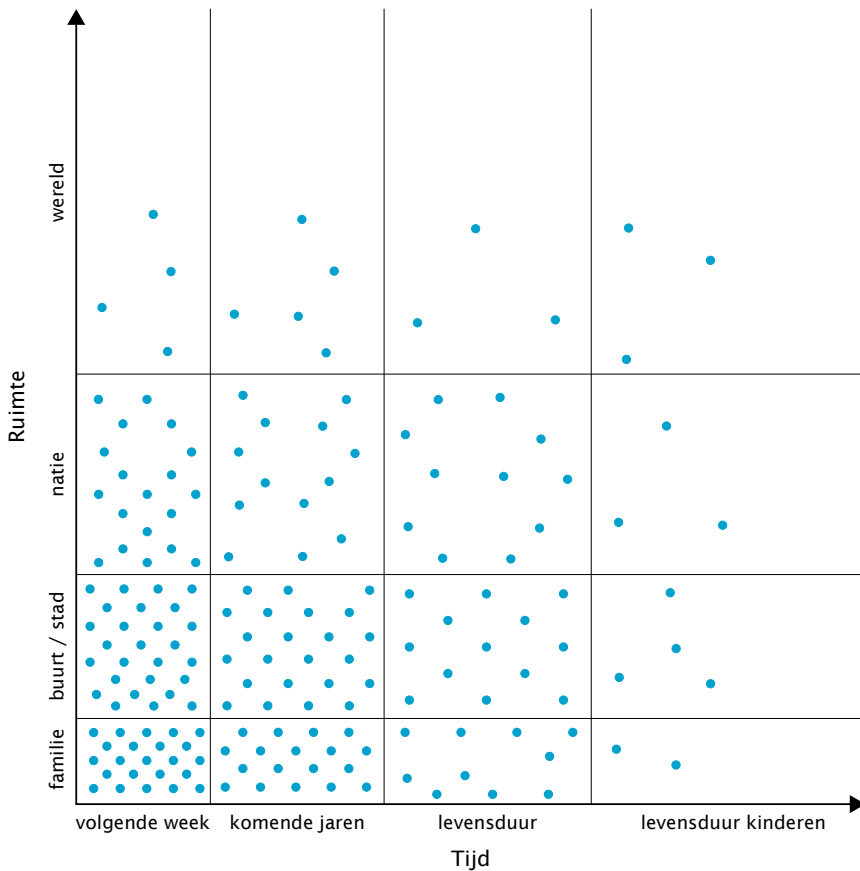

Tine Béneker

Dit hoofdstuk gaat over toekomstbeelden van mensen en vooral jongeren. Hun toekomst is relatief 'groot' en bovendien zijn zij mede vormgevers van de samenleving straks. Hoe denken zij over de toekomst en in hoeverre voelen zij zich betrokken? Wat vertelt de literatuur hierover? Wat zijn gangbare toekomstbeelden, welke vragen roepen deze op? Vervolgens bespreken we een paar resultaten van een eigen verkenning onder Nederlandse leerlingen en studenten. In het derde deel belichten we ervaringen met toekomstonderwijs en hoe de betrokkenheid van jonge mensen bij de toekomst hierin een rol speelt.

2.1 Toekomstbeelden van jonge mensen

Iedereen denkt over de toekomst – meestal de zeer nabije. Wat zullen we vanavond eten? Ga ik in het weekend naar opa en oma? Hoe zorg ik ervoor dat ik na mijn eindexamen op reis kan? Mensen houden zich voortdurend bezig met vragen die dichtbij liggen, zowel in tijd als in ruimte. Veel moeilijker is het om te denken over een langere tijd en op een grotere schaal. Veel vraagstukken in de samenleving hebben wel die langere termijn en grotere schaaldimensies. De eerste figuur in het rapport *Grenzen aan de groei* aan de Club van Rome uit 1972 (figuur 2.1) illustreert de zorgen (*concerns*) van mensen aan de hand van twee dimensies: ruimte en tijd. Ze concentreren zich in de hoek linksonder. Voor de meeste mensen geldt dat zij eerst die dagelijkse problemen moeten overwinnen om te kunnen denken op een iets grotere schaal (de lokale gemeenschap) en over een iets langere tijd (weken, maanden, jaar). Uiteindelijk zijn er relatief weinig mensen die zich bezighouden met de oplossingen van problemen op wereldschaal op een langere termijn. De boodschap in *Grenzen aan de groei* is dat hierin een gevaar schuilt. Persoonlijke en lokale vraagstukken en hun oplossingen zijn niet los te zien van mondiale ontwikkelingen. Lokale oplossingen kunnen hierdoor dan ook gefrustreerd worden.

Figuur 2.1 De zorgen van mensen aan de hand van twee dimensies: ruimte en tijd

Bron: Meadows et al. (1972, p. 19)

Denken over de eigen toekomst is dus misschien wel gemakkelijker en meer voor de hand liggend dan nadenken over de toekomst van de wereld. Dat geldt ook voor het denken op een kortere versus een langere termijn.

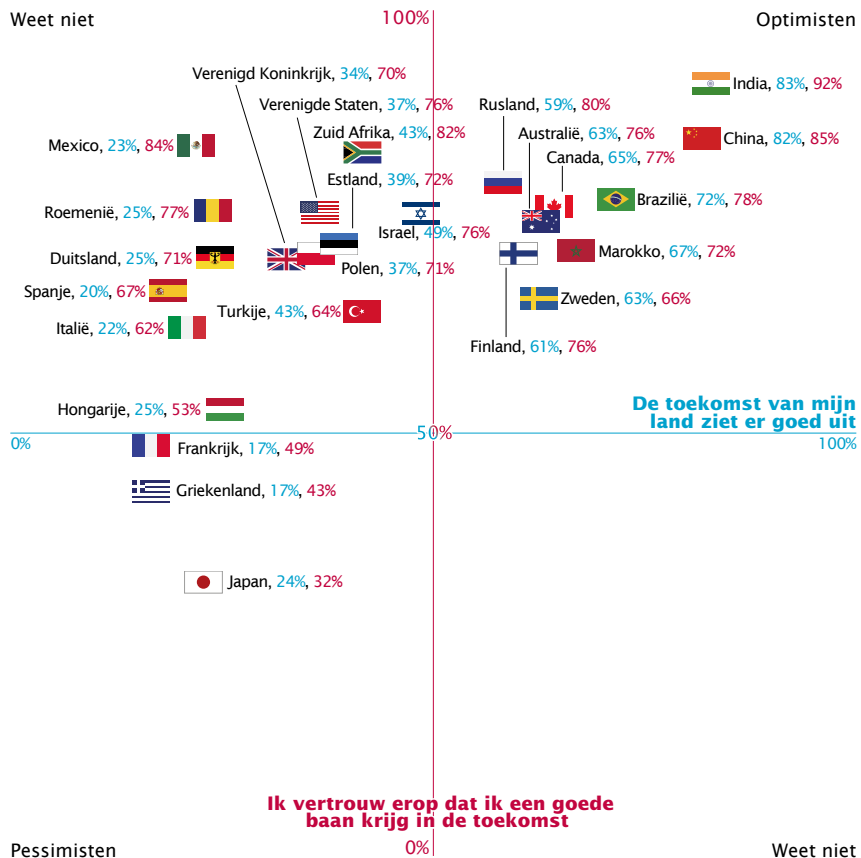
In hoofdstuk 1 stelden we vast dat het denken over de toekomst altijd gaat over *beelden* van de toekomst. Sommige beelden zijn heel persoonlijk, andere deel je met anderen. Vaak heb je allerlei impliciete beelden en ben je je daar niet zo van bewust, maar ze beïnvloeden wel je beslissingen, keuzes en verwachtingen. Ook al weet je niks zeker over de toekomst, het denken over de toekomst is essentieel, van levensbelang op individueel niveau en voor de mensheid. Het is een menselijke eigenschap om meer te willen weten over de toekomst en daar steeds nieuwe ideeën over te ontwikkelen.

Omdat de samenleving sterk wordt beïnvloed door de media en mensen vooral leren van informatie via media en veel minder uit eigen ervaring, hebben de media grote invloed op de toekomstbeelden van mensen. Berichtgeving in het internationale nieuws betreft overwegend negatieve gebeurtenissen. Rampen, ongelukken en problemen zijn eerder nieuws dan positieve ontwikkelingen. Dit beïnvloedt ongetwijfeld het denken over de toekomst. Van oudsher worden er verhalen verteld in religieuze context over een 'ideale' toekomst, vaak utopie genoemd, maar ook over een rampzalige toekomst, een dystopie (zie hoofdstuk 5 bij levensbeschouwing). Ook in literatuur, films en andere kunstuitingen wordt de toekomst verbeeld. Dit laat zien hoezeer de toekomst mensen bezighoudt en drijft. Toch zijn veel toekomstbeelden 'verborgen' en niet besproken. Ze beïnvloeden besluitvorming, keuzes, actie en zijn in die zin 'machtig'. Door deze beelden impliciet en onbesproken te laten, worden ze minder ter discussie gesteld en eerder geaccepteerd. De vraag is dan: welk toekomstbeeld is of wordt dominant in de samenleving, en hoe permanent is dat?

Veel studies, van heel klein- tot grootschalig, wereldwijd, maar vooral in de westerse wereld, laten zien dat jonge mensen positiever en optimistischer zijn over hun eigen toekomst dan over die van de wereld. Uit een studie onder jonge Finnen komt die dichotomie duidelijk naar voren (Rubin, 2013). Zij zien de persoonlijke toekomst optimistisch als de realisatie van alle persoonlijke wensen. De toekomst van Finland vinden ze er beduidend minder rooskleurig uitzien en de toekomst van de wereld als de verwezenlijking van alle op één hoop geveegde gevaren en bedreigingen die de massamedia en de sciencefiction hen voorschotelen. Rubin geeft aan dat het persoonlijke optimistische toekomstbeeld sterk gestoeld is op een goed en succesvol leven, materialistisch en passend bij de moderne, industriële samenleving. De Finse jongeren definiëren bijvoorbeeld blijheid (*happiness*) als een resultaat van economische welvaart en succes in werk. Tegelijkertijd zijn de verontrustende en minder rooskleurige beelden van de wereld eromheen – waarin die persoonlijke toekomst plaatsvindt – gebaseerd op de kenmerken, fenomenen en gedachten van de informatiesamenleving. Ze zien de toekomstige mondiale rampen, ecologisch en sociaal, vaak niet zozeer als mogelijke problemen en bedreigingen, maar als een niet te vermijden realiteit. In dezelfde en andere studies zijn ook docenten bevroegd. De uitkomst is vergelijkbaar. Zo zijn docenten optimistischer over de eigen rol als docent, dan over het instituut school of universiteit, en wordt het

beeld nog grimmiger als het de samenleving of de wereld betreft. In een groot internationaal onderzoek van de Franse denktank Fondapol (Reynié, 2011) naar toekomstideeën van jongeren blijken de beelden internationaal wel te verschillen. In landen waar de economie groeit en optimisme bestaat over de mogelijkheden, is dat terug te zien in de toekomstbeelden van jonge mensen. Zo zijn Chinese en Indiase jongeren veel optimistischer over hun land dan bijvoorbeeld Britse en Amerikaanse jongeren. Franse en Japanse jongeren zijn bovendien negatief over de eigen toekomst.

Figuur 2.2 toont de antwoorden op een van de vele onderzochte items. In het kwadrant rechtsboven zijn de jongeren optimistisch over de toekomst van hun land en hebben ze er vertrouwen in dat ze later een goede baan krijgen. In het kwadrant linksboven hebben jongeren veel minder vertrouwen in de toekomst van hun land, maar denken ze in meerderheid zelf wel een goede baan te krijgen.

Figuur 2.2 Jongeren over hun eigen toekomst en die van hun land
Bron: Reynié 2011, p.20

Ander onderzoek, met casestudies uit tien landen waaronder de Verenigde Staten, Colombia, Nederland, Engeland, Singapore, Kenya, Chili en Australië, laat zien dat jonge mensen ook veel dromen en zorgen gemeenschappelijk hebben (Robertson & Tani, 2013). De dromen betreffen hun eigen geluk, de situatie thuis, hun familie, opleiding en werk. Hun zorgen gaan over milieu, economie, geweld en gezondheid. Ook hierin zien we de verschillen tussen de persoonlijke toekomst en de toekomst van de omgeving/wereld. Wat betekenen deze beelden? Zowel de persoonlijke toekomstbeelden als de wereldbeelden lijken een overschatting in respectievelijk positieve en negatieve zin: met mij gaat het goed, maar met de wereld slecht. Ze zijn daarmee niet geschikt om keuzes op te baseren. Positieve toekomstbeelden kunnen motiveren, maar als ze zeer onrealistisch zijn, zullen ze problemen opleveren. Negatieve toekomstbeelden kunnen soms een motivatie zijn om te werken aan een betere toekomst. Maar ze kunnen ook tot onverschilligheid leiden. Dat laatste is ook zichtbaar in reacties van jongeren.

2.2 Toekomstbeelden van Nederlandse jongeren

Bestaan de geschetste toekomstbeelden ook bij jonge mensen in Nederland? Hiervoor hebben we een groep leerlingen bevraagd. Geen grote steekproef die iets zegt over de Nederlandse jeugd, maar een kleine bevraging van leerlingen op twee scholen in de buurt van Tilburg. Ook hebben we studenten van Fontys Lerarenopleiding in Tilburg een enquête voorgelegd.

In totaal 145 leerlingen tussen de 12 en 15 jaar, verdeeld over vmbo, havo en vwo, beantwoordden een aantal vragen over hun toekomstbeelden (Palings et al., 2015). Het tijdsperspectief waaraan ze denken bij 'de toekomst' varieert: sommige leerlingen zeggen 1 jaar, andere 30 jaar. Ze denken eerst aan hun persoonlijke situatie en hun latere loopbaan. Meisjes associëren de toekomst vaker met hun persoonlijke situatie dan jongens. Die noemen vaker technologische ontwikkelingen.

Over hun persoonlijke situatie in 2030, zoals een baan en een gezin, zijn de leerlingen het positiefst. Angst boezemt het overlijden van ouders en grootouders in. Voor de wereld verwachten de jongeren positieve ontwikkelingen op het terrein van de economie, technologie en levenskwaliteit. Al is niet iedereen positief over dat laatste aspect. Ook zijn er zorgen over het milieu en geopolitieke ontwikkelingen ("meer

oorlog”). Deze antwoorden stroken met de onderzoeken in andere landen, hoewel de Nederlandse leerlingen vooral ‘een beetje’ bezorgd zijn, maar niet heel somber over de toekomst van hun land en de wereld.

Kader 2.1 Leerlingen over de toekomst van hun woonplaats

De leerlingen uit het onderzoek zijn in duo’s aan de slag gegaan met een opdracht waarin ze nadachten over dingen die zij in de toekomst belangrijk vinden voor de eigen leefomgeving en voor zichzelf.

Zij kregen zestien kaartjes met uitspraken over onderwerpen die belangrijk kunnen zijn voor de toekomst van de eigen woonplaats. Ze moesten de kaartjes categoriseren in (1) belangrijk voor mijzelf, (2) belangrijk voor mijn leefomgeving, (3) belangrijk voor mijzelf en mijn leefomgeving en (4) onbelangrijk. Op een paar blanco kaartjes konden ze zelf belangrijke zaken noteren. Tot slot konden ze hun keuzes motiveren.

Belangrijk voor de eigen woonplaats noemen ze ‘culturele voorzieningen’. Deze worden breed opgevat (van sportclub tot museum). Welke voorzieningen leerlingen vooral van belang vinden, blijft in het midden. ‘Een stad die open staat voor mensen van allerlei slag en waar nieuwe bewoners een bijdrage leveren aan de gemeenschap’ vinden ze vaak onbelangrijk. Leerlingen zien niet dat deze ontwikkelingen zowel voor henzelf als voor hun woonplaats belangrijk kunnen zijn. Mavoleerlingen vinden een sterke economie en veiligheid vooral van belang voor hun persoonlijk leven, terwijl havisten en vwo’ers vinden dat deze zaken de hele samenleving aangaan. Bij gezondheidszorg is dat precies omgekeerd.

Leerlingen geven nauwelijks een motivatie voor hun keuzes. Het is dus niet duidelijk welke afwegingen ze hebben gemaakt. Leerlingen vinden het blijkbaar moeilijk uit te leggen waarom bepaalde zaken belangrijk zijn voor henzelf of voor hun woonplaats of voor beide. Het laat ook zien dat leerlingen niet gewend zijn om na te denken over de toekomst en collectieve en individuele belangen.

Bron: Palings et al., 2015

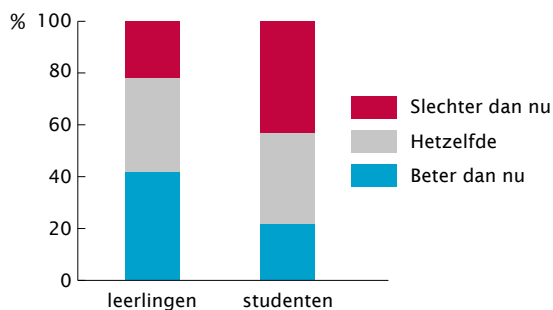
De studenten (eerste- en derdejaars) van de lerarenopleiding in de maatschappijvakken in Tilburg zijn zeer positief over hun persoonlijke toekomst. Ze denken dat deze er beter uitziet dan hun huidige leven. Slechts een klein deel denkt dat het minder wordt. Bij hun toekomstbeeld van de wereld ligt dat anders: nog geen kwart

denkt dat het beter zal gaan. Ook de studenten hebben persoonlijke en maatschappelijke toekomstbeelden die sterk van elkaar verschillen. Bij hun persoonlijke toekomst noemen studenten privéleven, loopbaan en leefomstandigheden waarover ze positief zijn. In gesprekken geven zij aan vooral bezig te zijn met hun loopbaan en het veilig stellen van zaken als een huis, een vaste relatie en hun ideale gezinssituatie. Kijkend naar hun omgeving, van dichtbij tot veraf, zien ze veel problemen van ecologische, economische en politieke aard. Hun eigen toekomst lijkt daarmee enigszins los te staan van de toekomst van hun land.

De studenten benoemen nergens de uitdagingen waarop de Onderwijsraad (2014) wijst, zoals de nieuwe eisen die maatschappelijke ontwikkelingen stellen aan mensen en werknemers. Deze ontwikkelingen brengen veel onzekerheden met zich mee. Realiseren jonge mensen zich wel dat deze ontwikkelingen ook invloed op hún leven hebben? Ook lijken ze het begrip toekomst verschillend op te vatten: studenten vinden dat ze grip op het eigen leven en persoonlijke keuzes hebben en zijn daarover optimistisch. Maar als het over de toekomst van de samenleving en de wereld gaat, ervaren ze dat niet zo of veel minder. De antwoorden van de Nederlandse studenten lijken in veel opzichten op die van de Finse jongeren.

De studenten blijken pessimistischer over de toekomst van de wereld dan leerlingen. Dit komt overeen met een studie uit 1995 in Engeland onder jongeren van 11, 14 en 18 jaar (Hicks & Holden, 2007).

Naarmate ze ouder worden, zijn de jongeren negatiever over de toekomst van de wereld en negatiever over de rol die ze zelf kunnen vervullen om positieve veranderingen te weeg te brengen.

Figuur 2.3 De wereld is in 2030 een plek.....

Antwoorden van 145 leerlingen van 2 scholen (12-15 jaar) en 141 studenten van Fontys Lerarenopleiding Tilburg (2013/2014).

Welke concrete voorstelling leerlingen over hun toekomstige leefomgeving kunnen maken, kwam naar voren uit een opdracht waarbij zij scenario's voor de toekomst van Nederland en hun eigen omgeving moesten maken (zie voor een nadere beschrijving van de opdracht hoofdstuk 6 over scenariomethode). De leerlingen tussen de 12-15 jaar hebben tijdens aardrijkskundelessen tekeningen gemaakt van hun huidige leefomgeving in 2040 in een aantal scenario's. Zonder dat de opdracht daartoe aanleiding gaf, verbeelden de tekeningen veel voorkomende toekomstbeelden die in de media, onderwijs en samenleving circuleren.

Zo zijn de vier veel voorkomende beelden van de toekomst die Hicks (2001) signaleert, goed herkenbaar.

- ◆ 'Meer van hetzelfde': zoals het nu gaat, gaat het gewoon door, hooguit een beetje meer.
- ◆ 'Rampenscenario': de wereld wordt onleefbaar, de problemen zijn te groot.
- ◆ 'Technologie lost alles op': een onbegrensd vertrouwen in technologische ontwikkelingen waarbij er steeds weer een oplossing komt voor een volgend probleem.
- ◆ 'Duurzaam scenario': een transitie in het denken over de toekomst waarbij er duurzaam omgegaan wordt met planeet.

Figuur 2.4 toont een 'meer van hetzelfde' scenario met meer obesitas, meer online winkelen, meer tijd achter een beeldscherm, meer zonnepanelen. Het rampenscenario werd minder vaak in beeld gebracht, maar is bijvoorbeeld herkenbaar in een omgeving die gedomineerd wordt door industrie, kernenergie en transport. Bijna alle bomen zijn gekapt om ruimte te maken. In een groot aantal tekeningen spelen technologische ontwikkelingen een belangrijke rol in de wijze waarop mensen zich verplaatsen, werken en wonen. Deze tekeningen geven een futuristisch beeld met vliegende auto's en steden in de lucht. In het duurzaamheidsscenario domineert vaak de groene kleur, is er stadslandbouw, zien we stadskassen en overall duurzame energie.

Figuur 2.4 (rechter pagina) Leerlingen tekenen hun leefomgeving in 2040: meer van hetzelfde

Getekend door leerlingen van het Dr. Aletta Jacobs College, Hoogezand (klas H1), voor de opdracht Atlas van de Toekomst, KNAG, Jaar van de Ruimte 2015.

In meerdere onderzoeken geven leerlingen aan het gevoel te hebben op school niet veel te leren over de toekomst, laat staan die te moeten verbeelden. Ze zijn hierin wel geïnteresseerd: de toekomst is ongemakkelijk, maar wel boeiend en spannend. Toekomstvragen zijn nu op school vaak alleen gerelateerd aan, alweer, de persoonlijke toekomst op de korte termijn: welk profiel, welke vervolgstudie? Ook docenten in opleiding vinden dat daar een belangrijke taak ligt: jonge mensen helpen persoonlijke keuzes te maken. In sommige schoolvakken gaat het wel over huidige maatschappelijke problemen en hoe die te begrijpen, maar weinig over hoe je ermee moet omgaan, hoe die zich in de toekomst kunnen ontwikkelen en of ze op te lossen zijn. De toekomst lijkt vaak als een 'individuele zaak' te worden beschouwd. Alsof er geen gemeenschappelijke toekomst is waarover je het met elkaar moet hebben: wat zijn mogelijke, waarschijnlijke en gewenste toekomst(en)? En voor wie?

2.3 Onderwijs over de toekomst: betrokkenheid

Uit het voorgaande valt op te maken dat het belangrijk is om rekening te houden met bestaande beelden over de toekomst, die vaak impliciet geprojecteerd zijn. De beelden die jongeren van de toekomst hebben, zijn vaak vaag en gefragmenteerd, met grote tegenstellingen tussen de persoonlijke toekomst en de toekomst van het land of de wereld. Waarbij de jongste kinderen het meest optimistisch zijn. Leren over de toekomst is niet eenvoudig. Rogers en Tough (1996) noemen een aantal valkuilen. Allereerst moet je als docent van deze valkuilen bewust zijn, anders bereik je het tegenovergestelde en gaan leerlingen zich terugtrekken of ontkennen. Als je ze uitnodigt om over de toekomst na te denken, krijg je eerst de reactie dat dit 'zweverig', 'raar' of 'ongewoon' en 'ongemakkelijk' is. Dit omdat ze uit de vertrouwde context moeten stappen, de *relative present*. Bovendien geloven de meeste mensen in één toekomst, een extrapolatie van het heden, en is het voorstellen van meerdere toekomst(en) ongebruikelijk. Vervolgens bestaat het gevaar dat leerlingen cognitief overweldigd worden door de complexiteit van vraagstukken en hun oplossingen. Veel van de hedendaagse vraagstukken zijn controversieel. Het zijn zeer ingewikkelde problemen die weer verbonden zijn aan andere vraagstukken, waarbij er verschil van mening is over de oplossingen en waarbij verschillende belangen een rol spelen. Rogers en Tough geven aan dat leren over de toekomst voor de

meeste mensen niet alleen een intellectuele activiteit is. Er spelen andere zaken zoals emoties, waarden, gevoelens van (falen in) verantwoordelijkheid, en het idee dat er keuzes zijn of gemaakt moeten worden en dat handelen vereist is.

Een aantal aspecten van toekomstgericht onderwijs kan de betrokkenheid en motivatie van leerlingen juist vergroten.

- ◆ Het besef van meerdere toekomstën geeft ruimte in het denken; het besef dat nog niet alles vaststaat. En dat keuzes die voortdurend gemaakt worden, de toekomst beïnvloeden. Ook het onderscheid tussen mogelijke en wenselijke toekomstën is een krachtig hulpmiddel om over de toekomst na te kunnen denken. Zo worden ook vaardigheden als het omgaan met onzekerheid, verandering, angst en hoop geoefend.
- ◆ Het mogen verbeelden van eigen wenselijke toekomstën motiveert. Bovendien kunnen duidelijke persoonlijke wensbeelden de motivatie verhogen en het handelen bevorderen. Door leerlingen zichzelf te laten plaatsen in toekomstbeelden ontstaat een verbinding tussen de toekomstën van de samenleving en hun eigen toekomst. Het bestuderen van een aantal toekomstën die verschillende mensen of groepen zich wensen, bevordert het open staan voor andere perspectieven, alternatieve ideeën, verschillende opvattingen en waarden.
- ◆ Succesverhalen of *stories of hope* vertellen, motiveert. Hiermee kun je laten zien hoe mensen samen tot goede oplossingen en verbeteringen komen, en dat het niet een bij voorbaat onmogelijke individuele opgave is. Dit kan het vertrouwen in het eigen kunnen en het besef ertoe te doen, vergroten.

De bestaande toekomstbeelden van (jonge) mensen laten zien dat er vaak een perspectief ontbreekt dat de maatschappijvakken kunnen bijbrengen. Het denken in verleden, heden en toekomst, in relaties tussen het lokale en mondiale, en tussen individu en (groepen in de) samenleving, kan de verkenning van toekomstën verrijken.

Meer lezen

<http://jongerenonderzoek.nl/>: site van Qrius (marktonderzoeksbureau) met haar belangrijkste onderzoek onder jongeren in Nederland.

Palings, H., Béneker, T., Boorn, R. van den, Gaans, G. van, Hamers, K. & Simonse, T. (2015). Het toekomstbeeld van leerlingen. *Geografie*, 24(8), 34-37.